

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ОЗДОБЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МОНЕТ СЕРІЇ «ФЛОРА І ФАУНА»

На основі дослідження джерельної бази та візуальних зразків сучасної української нумізматики у статті розглядається художня цінність, специфіка оформлення, особливості дизайну пам'ятних та ювілейних монет, викарбуваних Монетним двором Національного банку України. Зокрема увагу автора спрямовано на розгляд серії «Флора і фауна», що присвячена всесвітньо відомим пам'яткам української садово-паркової архітектури, рідкісним видам тварин і рослин, які перебувають під загрозою зникнення та внесені до Червоної книги України та Європейського Червоного списку або єдиних представників своїх родин.

Ключові слова: нумізMATИКА, пам'ятні монети, ювілейні монети, медальєрне мистецтво, мистецтво малих форм, аверс, реверс, гурт.

The article deals with art value, design specifics as well as peculiarities of commemorative coins minted by Banknote Printing and Minting Works, based on the researches of source base and visual samples of modern Ukrainian numismatics. Particularly, the author pays attention to "Flora and fauna" series dedicated to world-famous Ukrainian attractions of landscape architecture, rare species of animals and plants, which are endangered and listed in the Red Book of Ukraine and the European Red List, or the sole representatives of their families.

The key words: numismatics, commemorative coins, medal art, the art of small forms, obverse, reverse, group.

Велика кількість монет вважаються унікальними або рідкісними, так як належать до пам'ятних випусків обмеженого тиражу. Вони призначені для колекціонування, а не для обігу, крім того значну кількість монет відносять до незвичайних із-за їх розміру, форми або дизайну [13, с. 11].

Ювілейні та пам'ятні монети «народжуються» для представницької ролі на державному рівні у світовій спільноті, для того, щоб стати сувеніром або предметом колекціонування, бути пам'ятним знаком певних визначних історичних явищ, святкування ювілейних дат, заходів з охорони навколишнього середовища, видатних персоналій, наукових відкриттів та інших подій суспільного життя, або щоб, зростаючи в ціні, перетворитися на засіб накопичення чи предмет вкладання коштів.

Пам'ятні монети несуть у собі високу художню цінність та на ряду з медалями і гемами відносяться до скульптури дрібної пластики. Дрібна пластика відзначається такими властивостями, як невеликий розмір та ємність вкладеної автором суті [3, с. 13–14]. Як зразок медальєрного мистецтва, дрібна пластика підпорядковується основним стильовим закономірностям розвитку пластичних мистецтв: виразне композиційне та лаконічне пластичне рішення, єдність зображень і шрифтів, широке вико-

Наука сьогодні: теорія, методологія, практика, проблематика.

ристання алегорій та символів, сталість композиційних прийомів. Сучасні технології дозволяють випускати не просто пам'ятні монети, а справжні витвори мистецтва: нестандартні за композиційною побудовою, з сучасними стильовими особливостями, із застосуванням кольорових малюнків емаллю або лаком, коштовним камінням, графічними елементами тощо.

Український ринок пам'ятних та ювілейних монет активно розвивається відповідно до сучасних тенденцій і технологій. Закарбовані в металі теми, сюжети українських монет викликають зростаючий у світі інтерес до них [2, с. 36]. Із засобу оплати наші монети перетворились на витвори мистецтва, що випускаються обмеженими тиражами до пам'ятних дат, ювілеїв та інших визначних подій. Однак українські пам'ятні та ювілейні монети років незалежної України досліджено недостатньо. У теоретичній думці відсутня цілісна картина їх креативного розвитку і мистецького побутування, що вказує на актуальність теми дослідження.

Проблемою вивчення монетної справи на теренах України років незалежності займалися такі провідні вчені, як Т. П. Мартиняк, Р. М. Шуст, М. М. Загреба, В. В. Зварич, Н. В. Дорофєєва, З. М. Комаринська та інші. Частково питання сучасного українського монетного мистецтва розглянуто у довідково-інформаційному журналі «Нумізматика і фалеристика», науково-популярному часописі «Українська нумізматика і боністика» та часописі «Львівські нумізматичні записки». Однак пам'ятні та ювілейні монети України є мало дослідженими з мистецької точки зору, а також потребують розкриття даного аспекту свого існування.

Мета статті полягає у висвітленні мистецької цінності пам'ятних монет часів незалежної України (зокрема, серії «Флора і фауна»), високої якості їх виготовлення та художнього обличчя монети – її дизайну.

Упродовж 19 років Національний банк України вводив в обіг пам'ятні та ювілейні монети. Це відносно короткий історичний період. Однак за динамікою суспільно-економічного розвитку, насиченістю доленосними подіями для українського народу подіями він рівнозначний цілій епосі. Переконливим підтвердженням цього може бути становлення і розвиток вітчизняного виробництва грошових знаків.

Монетному двору Національного банку України наразі є чим пишатися. Він має значні технологічні можливості, випускає продукцію високої якості. Проте найбільше досягнення цього унікального підприємства – його кадровий потенціал.

Над виготовленням українських пам'ятних та ювілейних монет, кожна з яких по праву можна вважати витвором мистецтва, працюють знані в країні художники і скульптори. Зокрема – керівник відділу розробки дизайну, заслужений художник України Р. Я. Чайковський, працівники відділу – художники і скульптори В. Б. Атаманчук, В. А. і А. А. Дем'яненко, С. В. Іваненко, відоме в мистецькому світі «тріо» художників В. В. Таран, О. Г. і С. Г. Харуки, лауреати багатьох монетних конкурсів М. С. Кочубей, Б. П. Груденко, А. А. Сніжко та інші майстри монетної справи [11, 524]. Як з'ясувалося у ході історичного буття національної скульптури, для українських скульпторів творчі пошуки завжди мають сенс, якщо пластичні експерименти адекватно втілюють їхні духовно-філософські прагнення. Україна має власну потужну базу філософської думки, відшліфовану в історичних буревіях європейської культури [12, с. 229].

Для оформлення будь-якої ювілейної монети основоположним є цікаве художнє рішення і високий рівень виконавської майстерності аверсу, реверсу і ґурту. Пам'ятна монета має розкривати не лише образний зміст теми, а й національне сприйняття світу. Не випадково українські монети, що відображають національний колорит, перемагають у нумізматичних конкурсах, де головним критерієм відбору є художнє рішення (Загальнонаціональний конкурс «Краща монета року», конкурс з дизайну монет у Японії, Європейський міжнародний конкурс «Монетне сузір'я», Американська нумізматична асоціація), а також експонуються на міжнародних виставках у Швейцарії, Сполучених Штатах Америки, Німеччині, Росії тощо, поповнюють колекції українських і зарубіжних нумізматів. Красою таких рельєфів можна милуватися годинами, вивчаючи всі деталі дрібної роботи. Адже художники і скульптори вкладають у кожний виріб частку свого внутрішнього світосприйняття. У цьому і полягає чарівність малих скульптурних форм.

Від початку роботи над випуском першої ювілейної монети (3 травня 1995 року Правління Національного банку прийняло постанову про запровадження в обіг з 7 травня 1995 року першої української пам'ятної монети, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні [14, с. 337]) по сьогоднішній день пройдено недовгий, але тернистий шлях, розпочатий фактично з нуля, але конкурентоспроможний завдяки компетентності та професіоналізму працівників, розумінню ними новаторських напрямів у виробництві грошових знаків.

За роки незалежності України в обіг введено понад 600 ювілейних та пам'ятних монет, позасерійні монети та 30 серій, об'єднаних за тематичними особливостями, серед яких ключовими темами є: «Видатні особистості України», «Герої козацької доби», «Пам'ятки архітектури України», «Княжа Україна», «Духовні скарби України», «Народні музичні інструменти», «Найменша золота монета», «Флора і фауна» і т. д. Це значний сегмент нумізматичного світу, межі якого з кожним роком розширюються.

Композиції з реалістичним або декоративним характером зображення, що відтворюють образи живої природи, усе частіше можна зустріти в малих мистецьких формах, до яких належить монетне мистецтво. Серія монет «Флора і фауна», спрямована на виховання шанобливого ставлення людини до навколишнього середовища, насамперед, до рідкісних представників флори і фауни, які потребують охорони та захисту [11, с. 409]. Одноосібним автором дизайну та скульптором пам'ятних монет серії «Флора і фауна» є В. А. Дем'яненко. Довгі 17 років праці на посаді провідного художника, а згодом головного художника-дизайнера, сформували неповторний стиль. Його роботи впізнавані, оригінальні, а неабияка працездатність митця подарувала нам 20 пам'ятних та ювілейних монет присвячених представникам рослинного і тваринного світу України.

На монетах серії «Флора і фауна» тварин зображено в оточенні елементів природного ландшафту, характерного для ареалів їхнього розповсюдження. Композиції монет вирізняються відповідністю зображення способу існування тих чи інших тварин або рослин. Серію об'єднує композиція на аверсі, вона є сталою для всіх монет, окрім присвячених пам'яткам української садово-паркової архітектури, і відтворює малий Державний герб України в обрамленні декоративного вінка, утвореного із зображень окремих представників флори та фауни, серед яких: калина, гілка дуба, реп'ях, жаба, метелик та соловей.

Монети серії характеризуються підвищеною інформативністю, виразністю поверхні, віртуозним опрацюванням деталей аверсу та реверсу. Побудова мініатюрного рельєфу на площині з обмеженим простором, замкнутим колом, – складна місія, однак автор монет не лише справляється з цим завданням, але й створює композиції вибудовані планами, з перспективним скороченням фігур і предметів. Які в свою чергу пластично пов'язані з площиною фону і складають органічну єдність на полі монети.

Ця серія започаткована Національним банком України у 1998 році, випуском в обіг ювілейної монети, присвяченої 100-річчю утворення першого в Україні степового заповідника «Асканія-Нова». У дизайні монети використано цікавий прийом об'єднання композиції аверсу та реверсу, коли певний її елемент (у даному випадку, простір степу), ніби огортає гурт і переходить на реверс. Художнє оформлення монети відзначається насиченістю і густотою карбованого орнаменту, динамічністю та детальним зображенням тваринного і рослинного світу. На аверсі монети розміщено малий державний герб України на тлі степового пейзажу, що складається з зображень окремих видів місцевої флори та фауни. Над гербом – написи: Україна / 1998, під гербом – номінал. На реверсі – розміщено композицію із зображенням степової кам'яної баби та динамічної групи акліматизованих у заповіднику тварин. Над зображенням по колу – напис: АСКАНІЯ-НОВА. У нижній частині композиції розміщено герб роду Фальц-Фейнів та напис: 100 РОКІВ (рис. 1) [11, с. 410].

Наступною не лише за порядковим номером, але й за змістом стала пам'ятна монета «Орел степовий», випущена 1999 року. Із «попередницею» монету об'єднує тема заповідника «Асканія-Нова» та характерні атрибути цього місця: кам'яні баби, степовий пейзаж і незмінна динаміка композиції. Монета присвячена рідкісному в українському степу виду родини яструбових, найбільше поголів'я якого утримується і репродукується у зоопарку «Асканія-Нова». На аверсі монети зображено сталу композицію – декоративний вінок, що використовується для всіх монет цієї серії. На реверсі монети розміщено зображення орла степового в асканійському степу та кругові написи: ОРЕЛ СТЕПОВИЙ і AQUILA RAPAX (рис. 2) [2, с. 21].

Продовжує серію «Флора і фауна» монета «Любка дволиста». Монету присвячено рідкісному виду європейських наземних орхідей в українській лісостеповій зоні, що занесений до Червоної книги України. На реверсі монети у центрі композиції – квітка орхідеї, ліворуч від якої – стебло квітки з двома листками і суцвіттям, праворуч – кругові написи: ЛЮБКА ДВОЛИСТА і PLATANTHE-RA BIFOLIA (рис. 2) [11, с. 412].

В тому ж році випущена пам'ятна монета «Соня садова», присвячена єдиному виду гризунів родини соневих у фауні України, який зрідка трапляється у хвойно-широколистяних лісах рівнин, гір та у садах Полісся і Лісостепу (Рівненська, Київська та Черкаська області). На реверсі монети зображено садову соню на малиновій гілочці, навколо – написи: СОНЯ САДОВА та ELIOMYS QUERCINUS [11, с. 413].

Доробок 2000 року ознаменувався появою монети «Прісноводний краб», присвяченої реліктовому виду – єдиному представнику родини прісноводних крабів у фауні України. На реверсі монети розміщено зображення прісноводного краба на першому плані, водоростей з равликом – на другому та кругові написи: ПРІСНОВОДНИЙ КРАБ, POTAMON TAURICUM [11, с. 414].

У 2001 році випущено ряд пам'ятних монет серії «Флора і фауна»: «Рись звичайна», «Модрина польська» та «100 років Миколаївському зоопарку». Монета «Рись звичайна» присвячена риси звичайній (*Lynx lynx*), яка належить до ряду хижих звірів (*Carnivora*). На реверсі монети зображено рись з рисеням, які сидять на гілці хвойного дерева, та кругові написи: угорі – РИСЬ ЗВИЧАЙНА, внизу – LYNX LYNX.

«Модрина польська» – пам'ятна монета, присвячена зникаючому виду хвойних дерев із цінною деревиною (родина соснових – *Pinaceae*), що поширений в українських Карпатах і занесений до Червоної книги України. На реверсі монети зображено соснову гілку з шишкою та розміщено кругові написи: угорі – МОДРИНА ПОЛЬСЬКА, унизу – LARIX POLONICA RACIB.

Монета «100 років Миколаївському зоопарку» присвячена одному з найстаріших зоопарків України, що входить до Європейської асоціації зоопарків та акваріумів і є одним з провідних центрів збереження та відтворення тварин у неволі, яких тут понад 350 видів. На аверсі монети розміщено зображення Мауглі з пантерою (логотип зоопарку), праворуч – розміщено зображення малого Державного Герба України та написи: УКРАЇНА, 2001, номінал та логотип Монетного двору Національного банку України. На реверсі монети зображено представників фауни різних континентів, що є в зоопарку, та розміщено кругові написи: МИКОЛАЇВСЬКИЙ ЗООПАРК (угорі), 100 РОКІВ (унизу) [11, с. 415–417].

Протягом наступних 5 років, продовжуючи серію «Флора і фауна, Монетним двором України було випущено монети: «Пугач», «Зубр», «Морський коник», «Азовка», «Сліпак піщаний», «Пилкохвіст український» (рис. 3).

В 2008 році на «нумізматичній арені» з'явилися монети «100 років Київському зоопарку», «Гриф чорний», «175 років державному дендрологічному парку Тростянець». До розробки ескізів монет «100 років Київському зоопарку» та «175 років державному дендрологічному парку Тростянець» долучилися художники В. В. Таран, О. Г. і С. Г. Харуки. Автором моделей традиційно став В. А. Дем'яненко. На аверсі монети присвяченої 100-річчю Київського зоопарку зображено композицію: коло, розділене розою вітрів на чотири частини, кожна з яких символізує класи ссавців, птахів, риб, земноводних, які представлені в зоопарку; угорі – малий Державний Герб України та розміщено написи: НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ (ліворуч півколом), унизу – номінал / 2008 та логотип Монетного двору Національного банку України. На реверсі розміщено стилізований напис – ЗОО, у якому зображено жирафа та написи: 100 / років, унизу – КИЇВСЬКОМУ ЗООПАРКУ.

На аверсі монети «175 років державному дендрологічному парку Тростянець» розміщено: праворуч на дзеркальному тлі рельєфне зображення лебедя на воді; ліворуч – дзеркальне зображення лебедя на рельєфному тлі води, над ним – номінал, угорі праворуч – малий Державний Герб України, півколом напис – НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ (праворуч), унизу – рік карбування монети: 2008 та логотип Монетного двору Національного банку України. На реверсі на тлі стилізованого зображення ставка та парку праворуч розміщено скульптурний портрет його засновника та напис під ним – ІВАН / СКОРОПАДСЬКИЙ / 1804–1887, ліворуч – 175 / РОКІВ, по колу – напис: ДЕРЖАВНИЙ ДЕНДРОЛОГІЧНИЙ ПАРК (ліворуч), «ТРОСТЯНЕЦЬ» (угорі).

Монета «Гриф чорний», присвячена єдиному виду роду, який гніздиться тільки в Південному Криму. На реверсі зображено грифа з пташеням у гнізді та

«Аверс та реверс ювілейної монети «Асканія-Нова», 1998 р.» Рисунок 1

«Аверс і реверс пам'ятної монети «Орел степовий» та «Любка дволиста», 1999 р.» Рисунок 2

«Реверс пам'ятної монети «Пугач», «Морський коник» та «Азовка», 2002 р., 2003 р., 2004 р.» Рисунок 3

півколом розміщено написи: AEGYPIUS MONACHUS (угорі) та ГРИФ ЧОРНИЙ (унизу) [11, с. 424–426].

Пам'ятна монета «Ковила українська» введена в обіг у 2010 році. Монета присвячена – своєрідному символу української степової флори, яку включено до Червоної книги України. На реверсі монети зображено ковилу. Півколом розміщено написи: КОВИЛА УКРАЇНСЬКА (вгорі) та STIPA UCRAINICA (внизу) (рис. 4) [8, с. 60–61].

В 2012 році випущено монету «Стерлядь прісноводна» – пам'ятна монета присвячена зникаючому виду родини Осетрових – стерляді прісноводній (Acipenser

«Реверс пам'ятної монети «Ковила українська», «Стерлядь прісноводна» та «Дрохва», 2010 р., 2012 р., 2013 р.» **Рисунок 4**

ruthenus) – придонній риби, яка тримається поодинокі або невеликими групами на глибоких руслових ділянках річок із чистою проточною водою. На реверсі монети зображено стерлядь та розміщено написи: «СТЕРЛЯДЬ ПРІСНОВОДНА» (унизу на матовому тлі, що імітує піщане дно) та «ACIPENSER RUTHENUS» (угорі) (рис. 4).

Минулий 2013 рік був знаковим для української нумізматики. Уперше на українському ринку з'явилися пам'ятні монети, у процесі виготовлення яких було використано кольоровий друк – технологія тамподруку. З використанням цієї технології було відкарбовано монету серії «Флора і фауна» – «Дрохва». Вона присвячена одному з найкрупніших птахів України, уключеному до Червоної книги України та Європейського Червоного списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі. На реверсі монети розміщено: кольорове зображення дрохви та трави, написи: «ДРОХВА» (угорі) та «OTIS TARDA» (унизу на тлі трави) (рис. 4).

Маючи не такий уже й великий досвід у нумізматичній сфері – 19 років (для порівняння, австрійському монетному двору більше 820 років, польському монетному двору – 248 років, монетному двору США – 222 роки), українське монетне мистецтво одразу посіло чільне місце у світовому товаристві, отримало належне визнання серед колекціонерів завдяки високому рівню художнього оформлення і бездоганній якості карбування.

Наразі Монетний двір Національного банку України досяг своїх проектних потужностей. Його технічні й технологічні можливості, підкріплені талантом і майстерністю працівників та фахівців, відкривають значні перспективи перед підприємством. Національний банк України запрошується до участі у міжнародних монетних конвенціях, міжнародних нумізматичних виставках. З 2000 року інформацію про Монетний двір України та його продукцію було вміщено у «Паспорт монетних дворів світу», який щороку випускає Американська нумізматична асоціація, одна з найстаріших у світі. Це видання репрезентує лише ті двори світу, попиту на продукцію яких є значним і постійно зростає.

Література

1. Гладкий В. Д. Словарь нумизмата / В. Д. Гладкий. – М.: Центрполиграф, 2008. – 377 с.: ил.

2. Прошові знаки та монети України / [Уклад. Т. П. Мартиняк; Худож. оформ. В. І. Лесняк: Альбом]. – 2-е вид., доп. – Х.: Колорит, 2007. – 204 с.: іл. – Текст: укр., рос., англ. – (Серія: «Українська колекція»).
3. Денисова Т. Чарівний хист художника-медальєра / Т. Денисова // Нумізматика і фалеристика. – 2013. – № 1. – С. 13–14.
4. Десятніков О. Курйозні монети ХХ століття / О. Десятніков // Нумізматика і фалеристика. – 2012. – № 1. – С. 35–37.
5. Дорофєєва Н. В. З історії грошей України / Н. В. Дорофєєва, З. М. Комаринська. – Л.: Львівський банківський інститут НБУ, 2000. – 165 с.
6. Інформаційно-довідковий журнал: Банкноти і монети України № 13 – К.: Національний банк України, 2009. – 127 с.
7. Інформаційно-довідковий журнал: Банкноти і монети України № 14 – К.: Національний банк України, 2010. – 100 с.
8. Інформаційно-довідковий журнал: Банкноти і монети України № 15 – К.: Національний банк України, 2011. – 80 с.
9. Інформаційно-довідковий журнал: Банкноти і монети України № 16 – К.: Національний банк України, 2012. – 80 с.
10. Монети України, 1992–2013: Каталог. – 9-е вид., перероб. та допов. / [авт.-упоряд. М. М. Загреба]. – К.: Логос, 2013. – 244 с.: іл. – (Б-ка журн. «Нумізматика і фалеристика»).
11. Пам'ятні та ювілейні монети України. 1995–2009: Каталог-довідник. – К.: Національний банк України, 2010. – С. 528.
12. Протас М. О. Українська скульптура ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С. 278.
13. Самые необычные монеты // Монеты и купюры мира. – 2014. – № 59. – С. 11.
14. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посібник / Р. М. Шуст. – К.: Знання, 2007. – С. 371.